

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ

PEDAGOGY AND TEACHING METHODS

FTAMP 14.01.01

М. Жолшаева¹, А. Елмұрат²

^{1,2}С. Демирел атындағы университеті, Қаскелең қ., Қазақстан

ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ТЫҢДАЛЫМ ДАҒДЫСЫ

Аңдатпа. Мақалада тыңдалым әрекетінің маңыздылығы мен тапсырмаларының түрлері сөз болады. Жаңартылған білім мазмұнына сай оқу бағдарламасына қазақ тілін ана тілі ретінде қолданушылар үшін тыңдалым әрекеті енгізілді. Тыңдалым дағдысын дамыту үшін мақсатты тыңдау түрлері, сөйлеу тілі мен жазба тілдің айырмашылығы қарастырылады. Сондай-ақ тыңдалым тапсырмасын орындау барысында оқушының қызығушылығын арттыру жолдары көрсетілген.

Түйін сөздер: тыңдалым әрекеті, аудиомәтін, жазба тілі, сөйлеу тілі.

Аннотация. В статье рассматривается о содержимости аудирования и видов задания. Для пользователей казахского языка, как родной язык введено аудирование согласно содержанию обновленной учебной программы. С целью развития навыков аудирования рассмотрены различия между разговорной и письменной речью. Тем самым рассмотрены пути развития интересов учащихся при выполнении задания по аудированию.

Ключевые слова: аудирование, аудиоматериал, письменная речь, разговорная речь.

Abstract. The article deals with the importance of listening activities and types of tasks. In accordance with the updated content of education, the curriculum includes listening for users of the Kazakh language as their native language. To develop listening skills, we consider the types of target audits and

the difference between speech and writing. They also showed ways to increase students' interest in working with listeners.

Keywords: listening, audiotext, writing language, speech language.

Білім беру дамыған елдердің бәсекелестікке қабілетті болуын қамтамасыз ететін ең тиімді әрі ұзақ мерзімді стратегия болып табылады. Бүкіл әлемде білім беру жүйелерінің келешек ұрпаққа қандай білім беретіні туралы мәселе қайта қаралуда. Білім беру жүйесіне өзгерістер енгізу мен жаңа жүйе қабылдауда үлкен жауапкершілік бар. Елдің болашағы – жастар. Бүгін қабылданған білім жүйесі, жазылған оқулықтар, игерілетін білім, білік дағдылар өте маңызды. Осы арқылы ел ертеңінің бір іргесі қалыптасады.

Бұл нақты заңдылық. Ол өткен замандағы тілші ғалымдардың еңбегінде де анық көрсетілген. Білім беру бағдарламасынан бұрын балаға білімді ұсыну жолы маңызды. Баланың тіл үйренуі тұрғысынан ерекшеліктерін ескере отырып, дұрыс әдіс-тәсілді таңдай білу керек. Балаға тіл үйретудің тиімді тәсілін Ж. Аймауытовтың мына сөздерінен білуге болады. «Жан дүниесінде тіл үйрену басты жұмыс емес, жанама жұмыс болғандықтан, бала әуелі тәжірибеге талпынып, нәрсемен танысып, сонан кейін сол нәрсе туралы сөйлесін, тындасын, жазсын, оқысын, тілге үйренсін [1:31]».

Ғалымның осы тұжырымдамасы арқылы тіл үйренуде атқарылуы керек жұмыстарды айқындай аламыз. Тіл үйренуші үшін басшылыққа алу керек маңызды төрт дағдыны анық көрсеткен. Қазіргі таңда жаңартылған білім мазмұны негізінде сөйлесім әрекетінің түрлерін оқу бағдарламасына енгізілді. Бұл тіл үйренушілер үшін қалыптасқан әлемдік стандарттарға сай бекітілген. Десе де, жаңартылған білім мазмұнының түпкі тамыры Алаш қайраткерлерінің оқыту әдістемесі бойынша жазған еңбектерінде жатыр.

Кешегі тіл жанашырлары негізін қалаған қазақ тілінің оқыту әдістемесі бүгінде заман талабына сай өзгерді. Осының негізінде жаңартылған білім беру жүйесінде коммуникативтік дағдыларды қалыптастыру жүйелі түрде жүргізілуде. Олар: айтылым, тыңдалым, жазылым, оқылым. Аталған коммуникативтік дағдылар алғашында өзге тілді үйренушілер үшін қолданылған. Жаңартылған бағдарлама негізінде соңғы жылдары қазақ тілін ана тілі ретінде қолданушылар үшін де сөйлесім дағдыларының барлық түрін пайдаланып оқыту қолға алынған. Тіл үйренушілер үшін тыңдалым дағдысын қалыптастыру мен дұрыс жұмыс жасай алу қиын әрі маңызды болып табылады. Аталған төрт дағдының ішінде тыңдалым әрекетінің мақсаты мен міндеті, орындалатын тапсырмалар жүйесінің өзіндік ерекшеліктері бар.

Тыңдалым сыртқы ортадағы дыбыстарды қабылдау арқылы жүзеге асады. Тыңдалым мен айтылымның негізі сөйлеу тілінде, ал жазылым мен

оқылымның негізі жазба тілінде жатыр. Жазба тілі мен сөйлеу тілінің өзіндік айырмашылықтары бар. Оны кесте арқылы талдап көрейік [2].

Кесте 1 – Жазба тіл мен сөйлеу тілінің айырмашылығы

Жазба тілі	Сөйлеу тілі
Жазбаша түрде сақталады.	Ауызша жүргізіледі. Кейде баяу, кейде тым жылдам айтылуы мүмкін.
Сөйлем құрылымына сай пунктуациялық нормалар сақталынады. Сөйлемдер бас әріптен жазылады.	Сөйлемдегі ойлар интонация мен емпін арқылы ажыратылады.
Сөздер мен сөйлемдер орфографиялық заңдылыққа сай жазылады.	Дыбыстар, сөздер мен сөйлемдер орфоэпиялық заңдылыққа сай айтылады.
Мәтін мазмұнына сай қосымша суреттер, кестелер беріледі.	Сөйлеуші өз ойын жест, ым-ишара арқылы жеткізеді.
Грамматикалық нормалар сақталады. Сөйлемдер дұрыс құрылады. Алдыңғы және кейінгі сөйлемдер өзара логикалық жағынан байланысады.	Грамматикалық нормалар сақталмайды. Ойдың үзілуі, сөздердің қайталануы, кідірістер жиі орын алады.
Мәтін мазмұнына сай белгілі бір стильдік ерекшеліктерді сақтайды.	Көбіне қарабайыр сөздер қолданылады. Ауыз екі сөйлеу стиліне сай құрылады.

Жоғарыда көрсетілген ерекшеліктер тек сөйлеушінің өз ойын еркін түрде жеткізуде, яғни, диалог, монолог, баяндама жасау барысында көрініс табады. Жаңартылған білім мазмұнына сай жазылған оқулықтарда тыңдалым әрекеті үшін тақырыптық мәтіндер таңдалып, арнайы дыбысталған. Аудиомәтіндерде кестеде берілген ерекшеліктер ескерілмейді. Тыңдалым әрекеті арнайы жазылған аудиомәтіндермен жұмыс барысында көрініс табатындықтан, ауызша сөйлеу барысында кездесетін ерекшеліктерді қамтымайды. Аудиомәтіндер нақты тақырыпқа құралған, сөйлемдер өзара логикалық байланысып, грамматикалық құрылымы сақталған болады.

Тілші ғалым Ф. Оразбаеваның анықтамасы бойынша «тыңдалым» термині «есту арқылы түсіну» деген мағынаны білдіреді. Яғни, арнайы техникалық құралдарға жазылған аудионы тыңдау және түсіну [3].

Тыңдалымның мақсаты: аудиомәтіннің мағынасын, мәтін детальдарын, мәтіннің негізгі идеясын, жаңа ақпаратты қабылдау мен түсінуге негізделген. Бұқаралық ақпарат құралдары, телерадио

бағдарламаны, сөйлеушінің сөзін еш қиындықсыз, ешкімнің көмегінсіз түсініп, қорытынды жасай алу [4].

Тыңдалым сабақ мақсатына сай айтылым немесе жазылым дағдысымен қатар қолданылады. Көбінесе тыңдалым-айтылым дағдылары қатар жүреді. «Тыңдалым және айтылым» әрекеттері оқушыларда төмендегідей дағдыларды қалыптастырады:

- берілген ақпаратты түсіну;
- мәтіннің негізгі идеясы мен логикалық байланысын анықтау;
- сұрақтарға мәтіннен жауап табу;
- жасырын ойды анықтау және болжау;
- қоғамдық жағдайда тілдік қолданыстар дұрыс пайдалану;
- әдеби тәсілдер арқылы тыңдаушы назарын аударту;
- тыңдалған материалды талдау, бағалау;
- тыңдалым материалдары үшін мультимедиялық құралдарды пайдалану;
- өз ойын нақты дәлелдермен жеткізе білу [5;198].

Тыңдалым әрекетінің негізгі нысаны аудиомәтіндерді белгілі бір дағдыларды қалыптастыру үшін тыңдайды.

Мәтін мазмұнын түсіну үшін тыңдау – мәтіннің негізгі идеясы мен мазмұнын түсіну үшін тыңдау.

Нақты ақпараттарды алу үшін тыңдау – мәтіндегі негізгі ақпаратты алу үшін тыңдау. Мысалы, аэропортта қажетті ұшақтың ұшу немесе қону уақытын ғана тыңдау. Басқа ақпараттарды қабылдамау.

Детальді тыңдау – мәнмәтінді толық түсіну үшін әрбір сөзді мұқият тыңдау. Бұл көбінесе аргументативті эссе жазу барысында қолданылады.

Сөйлеушінің қарым-қатынасын анықтау үшін тыңдау – сөйлеушінің көңіл-күйі мен айтпақ ойын түсіну үшін. Бұл диалогтік мәтіндермен жұмыс барысында маңызды рөл атқарады.

Тыңдалым әрекетін орындау берілген тапсырмаға сай анықталады. Жоғарыда көрсетілген тыңдалым түрлері алдын ала берілген бағалау критерийлеріне байланысты анықталады. Оқушы аудиомәтінмен жұмыс барысында тыңдау дағдысын анықтап, соған сай назарын қажетті ақпаратқа бағыттайды.

Тыңдалым бірнеше дағдыларды қалыптастырады. Жалпы тыңдалымның өзі екі түрге бөлінеді.

Интенсивті тыңдалым – белгілі бір тақырыпқа арналған шағын мәтіндерді тыңдау. Мәтіндегі грамматикалық құрылым мен негізгі сөздерге назар аударылады. Оқушылардың тілдік бірліктерді қолданудағы білімін арттыру үшін пайдаланылады. Мысалы, бір грамматикалық тақырыпты өткен соң, мәтінді тыңдауда өтілген ережеге сай қолданылған сөздерді табу үшін тыңдату.

Экстенсивті тыңдалым – көлемді шығармаларды тыңдау. Бұл жоғары мектеп оқушылары үшін қолданылады [1:18].

Тыңдалым әрекеті үшін қолданылатын материалдарға қойылатын талаптар бар. Солардың бірі аудио материалдардың аутентикалық болуы. Аутентикалық материалдар – түпнұсқалық дереккөздерден алынған, лексикалық шынайылық пен грамматикалық формалар арқылы сипатталған, қолданылған тілдік құралдардың ситуативтік сәйкестігін бейнелейтін материалдар [6].

Тыңдалым дағдысына арналған тапсырмалардың өзіндік жүйесі бар. Ол үш сатыдан тұрады:

1. Тыңдалым алды тапсырма: аудиоматериалды тыңдамас бұрын тақырыпты болжау мақсатында берілетін тапсырма.

2. Тыңдалым тапсырмасы: берілген мәтінмен тікелей жұмыс. Аудиоматериалды тыңдаған соң, тақырыпқа қатысты сұрақтарға жауап береді. Негізгі идеясын айқындайтын кілт сөздер табу, нақты ақпараттарды көрсету (қала атауы, маңызды дата, сандар), өтілген грамматикалық тақырыпқа байланысты сөздерге назар аудару, түртіп алу сынды тапсырмалар орындалады. Бұл тыңдалым дағдысы арқылы жүргізілетін жұмыстың негізгі бөлімі.

3. Тыңдалымнан кейінгі тапсырма: тыңдалған материалды қорытындылау үшін берілетін тапсырмалар. Өз ойын нақты ақпараттарды пайдалана отырып жеткізу, аргументативтік эссе жазу сынды ойын жинақтап, алған ақпараттарымен бөлісуге негізделіп жасалады.

Аудиомәтінмен жұмыс барысында берілген тапсырмаларды дұрыс орындау үшін, оқушының назарын бір жерге шоғырландырып, қызығушылығын арттырып отыру керек. Оқыту процесінде тиімді әрі сапалы білім беру мен жаңа ақпараттарды қабылдауға септігін тигізіп, жасалған жұмыс нәтижелі болу үшін төмендегі шарттарды ескерген жөн:

- аудиомәтінді оқушының жас ерекшелігіне байланысты таңдау.
- аудиомәтін түсінікті әрі қызықты тақырыпта болу.
- алдын ала тақырыпқа қатысты сұрақтар қою.
- тақырыпқа қатысты қосымша ақпараттар беру.
- оқушылармен пікір алмасу.

Жоғарыда аталған талаптарды орынды қолдану – тыңдалым тапсырмаларын тиімді әрі нәтижелі ұйымдастырудың негізі. Тыңдалым дағдысын қалыптастыру мен дамыту – қазақ тілін қолданушылар үшін сөз мағынасын түсіну, ойды анық жеткізу және ауызша сөйлеу барысында логикалық байланысты дұрыс қолданудың бірден бір жолы. Тыңдалым дағдысын дамыту арқылы оқушының бойындағы тілдік құзіреттіліктерді дамытады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 Аймауытов Ж. Аты томдық шығармалар жинағы. Психология, жан жүйесі мен өнер таңдау. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. – Т.4. – 384 б.

- 2 Құлмағамбетова А. Тілдік төрт дағды бойынша белсенді оқыту тапсырмалары, оқу-әдістемелік құрал. – 2014. – 54 б.
- 3 Оразбаева Ф. Тілдік қатынас пен қатысым әдісінің ғылыми-теориялық негіздері. Пед.ғыл.док.дисс. – Алматы, 1996. – 417 б.
- 4 Абжанова С. «Тыңдалымды ән тыңдату арқылы меңгерту амалдары»// Ұлағат. – 2016. – №1. – С.15-22.
- 5 2018-2019 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беретін ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Әдістемелік нұсқау хат. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2018. – 368 б.
- 6 Нурманова Г. Тыңдалым – тіл үйренудегі тиімді фактор. // Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы, «Педагогика ғылымдары» сериясы. – 2014. – №3 (43). – 55-58 б.